

Högsta domstolen
Box 2066
103 12 Stockholm

PW ./ riksåklagaren ang. grov misshandel

(Göta hovrätts dom den 8 augusti 2019 i mål B 2086-19)

Riksåklagaren har förelagts att svara skriftligen på överklagandet.

Yttrandet ska särskilt avse

- uppsåtsprövningen och kravet på att den tilltalade ska ha varit i tillräcklig grad medveten om sitt handlande,
- om det kan finnas förutsättningar att se den tilltalades tillstånd (akut psykos vid gärningstillfället) som en ansvarsfri "tillfällig sinnesförvirring" eller ett därmed jämförbart tillstånd, och
- om det annars föreligger en situation som bör bedömas som ett så särpräglat individuellt fall som kan vara "uppenbart ursäktligt" av annan orsak i den mening som avses i 24 kap. 9 § brottsbalken (se NJA 2012 s. 564).

Jag vill anföra följande

Inställning

Jag bestrider ändring av hovrättens dom och avstyrker prövningstillstånd.

Bakgrund

PW har dömts för grov misshandel av sin mor. Påföljden har bestämts till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning.

Överklagandet till Högsta domstolen

PW yrkar att åtalet ska ogillas. I första hand till följd av bristande uppsåt då det inte är klarlagt att han haft en insikt i att det var hans mor eller ens en person han misshandlade. I andra hand att gärningen, med hänsyn till hans psykiska tillstånd vid gärningstillfället, måste anses ursäktlig.

Som skäl för prövningstillstånd görs gällande att det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att Högsta domstolen prövar hans överklagande och därvid uttalar sig i fråga om uppsåt eller om gärningen, med hänsyn till hans psykiska tillstånd vid gärningstillfället, kan anses ursäktlig.

Målet i sak

Domstolarna har, med beaktande av den bevisning åklagaren åberopat samt med hänsyn till vad som framkommit vid den rättspsykiatriska undersökningen angående PWs förmåga att vid gärningstillfället inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt, funnit att PW varit i sådan grad medveten om sitt handlande och att det var modern han attackerade att han måste anses ha begått gärningen uppsåtligen. Enligt domstolarna ska gärningen rubriceras som grov misshandel.

Eftersom PW begått gärningen under inverkan av en allvarlig psykisk störning och fortfarande lider av en sådan störning samt då han till följd av sitt psykiska tillstånd och sina personliga förhållanden i övrigt har behov av psykiatrisk vård som är förenad med frihetsberövande och annat tvång, har domstolarna dömt honom till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning.

För egen del instämmer jag i domstolarnas bedömningar och anser att hovrättens domslut ska fastställas.

Prövningstillstånd m.m.

Av 54 kap. 10 § rättegångsbalken följer att prövningstillstånd får meddelas endast om det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att överklagandet prövas av Högsta domstolen (prejudikatdispens) eller om det finns synnerliga skäl till sådan prövning, såsom att det finns grund för resning eller att domvillan förekommit eller att målets utgång i hovrätten uppenbarligen beror på grovt förbiseende eller grovt misstag (extraordinär dispens).

För prejudikatdispens krävs att ett avgörande av Högsta domstolen får generell betydelse för bedömningen av framtida mål som innehåller liknande frågeställningar.

Uppsåtsprövningen och kravet på medvetenhet

För att en gärning ska utgöra brott krävs det enligt 1 kap. 2 § första stycket brottsbalken att gärningsmannen har handlat med uppsåt. Någon lagstiftning om uppsåtsbegreppets innebörd och närmare avgränsning finns inte. Hur begreppet ska uppfattas är en fråga som framför allt utvecklats i doktrin och rättspraxis.

I praxis har kravet på uppsåt ansetts innefatta ett allmänt krav på medvetenhet. Detta har då uttryckts så att den tilltalade ska ha varit i sådan grad medveten om sitt handlande att denne kan ha haft uppsåt (se t.ex. NJA 1968 s. 471 och NJA 1969 s. 401).

Högsta domstolen har flera gånger och senast i NJA 2012 s. 45 prövat frågan om uppsåt vid gärningar begångna under påverkan av en psykisk störning. Högsta domstolen uttalar därvid bl.a. följande (p. 12).

Även vid gärningar som har begåtts av personer med psykisk störning ska en vanlig uppsåtsprövning ske. Visserligen kan det vara svårare att bedöma

uppsåtsfrågan i ett sådant fall än i andra. Detta gäller naturligtvis särskilt om den psykiska störningen var allvarlig. Men i princip ska kravet på uppsåt uppfattas på samma sätt beträffande denna kategori som beträffande andra lagöverträdare. Kan gärningsmannen med hänsyn till den psykiska avvikelserna inte anses ha handlat med uppsåt ska inte heller något uppsåtligt brott anses begånget. Principen har ansetts vara att uppsåt inte föreligger om en person utan den psykiska störningen men med samma föreställning om sakförhållandena inte skulle anses handla uppsåtligt. Det har sagts att prövningen av uppsåtsfrågan i de flesta fallen torde ge till resultat att uppsåt föreligger (se NJA 2004 s. 702). Detta ska dock inte förstås så, att uppsåtsprövningen i de fall gärningsmannen hade en psykisk störning ska ske med mindre noggrannhet än i andra fall.

Av förarbetena till lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning (prop. 1990/91:58, s. 502) framgår att en bedömning av om den misstänkte har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning kan ge underlag för domstolens ställningstagande när det gäller de subjektiva brottsrekvisiten. En rättspsykiatrisk undersökning kan också företas i syfte att kunna bedöma uppsåtsfrågan med hänsyn till den misstänktes psykiska tillstånd vid gärningen (Gylling Lindkvist m.fl., Lagen och psykiatrin, 1992, s. 144 f.).

Av den rättspsykiatriska undersökningen som inhämtats i målet framgår att undersökningsteamet bedömt att PWs förmåga att vid gärningstillfället inse gärningens innebörd samt att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt varit klart nedsatt, men att han inte har saknat sådan förmåga.

Det är min uppfattning att domstolarna i detta fall bedömt frågan om uppsåt med beaktande av vad som framkommit vid den rättspsykiatriska undersökningen samt vad som i övrigt är bevisat i målet, dvs. helt i överensstämmelse med fast praxis. Jag kan inte se att det finns behov av några ytterligare uttalanden av Högsta domstolen angående dessa frågor.

Jag avstyrker prövningstillstånd på denna grund.

Otillräknelighet som ansvarsfrihetsgrund

I och med brottsbalkens tillkomst avskaffades formellt den s.k. tillräknelighetsläran. Den kom dock i realiteten – genom fängelseförbudet och institutet fri från påföljd – att flyttas över till påföljdsledet.

Det har i tiden därefter tillsatts flera statliga utredningar som haft i uppdrag att föreslå en regel om krav på tillräknelighet för straffrättsligt ansvar (se t.ex. SOU 1996:185, SOU 2002:3 och SOU 2012:17. Se även Ds 2007:5). Förslagen har inte i något fall lett till lagstiftning, men det kan här vara av visst intresse att peka på några uttalanden i de senaste utredningarna och de diskussioner angående krav på tillräknelighet som fördes i lagstiftningsärendet beträffande de ändringar i 30 kap. 6 § brottsbalken som trädde ikraft den 1 juli 2008.

Psykansvarskommittén uttalade i betänkandet Psykisk störning, brott och ansvar (SOU 2002:3) att en följd av den nuvarande regleringen är att en person som vid gärningstillfället var akut psykotisk och vars uppfattning om sakförhållandena helt saknade förankring i verkligheten ändå är straffrättsligt ansvarig. Även om han skulle kunna anses ha uppsåt till sin gärning, är detta enligt kommittén knappast rimligt. Som exempel nämndes ett fall där en person trodde sig delta i finska vinterkriget. Gärningsmannen var medveten om att han sköt på människor och hade därför uppsåt till just detta, men trodde att det skedde i en krigssituation, en föreställning som saknade all förankring i verkligheten. Ett annat exempel angavs kunna vara, om någon attackerar en annan person i tron att denne är besatt av djävulen. Uppsåt att attackera en annan människa föreligger ju i en sådan situation, men gärningsmannens egen föreställning om gärningen och den situation i vilken den begås skiljer sig så markant från vad som rent faktiskt är fallet att det knappast ter sig rimligt att utkräva något straffrättsligt ansvar för denna. Mot bakgrund bl.a. härav ansåg Psykansvarskommittén att den straffrättsliga skuldprincipen talar för att ett krav på tillräknelighet bör införas i svensk rätt. Kommittén lade också fram ett förslag vilket gick ut på att en gärning inte ska medföra ansvar för den som till följd bl.a. av en allvarlig psykisk störning eller en tillfällig sinnesförvirring har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt (s. 37, 217 och 232 f.).

Som ett led i den fortsatta beredningen av frågan om straffansvar för psykiskt störda lagöverträdare uppdrog regeringen åt en utredare att överväga lämpliga förändringar och lämna förslag till en ändrad reglering av ingripanden mot psykiskt störda lagöverträdare dels när gärningsmannen lider av en allvarlig psykisk störning vid brottet men inte vid tidpunkten för domstolens prövning, dels när gärningsmannen döms till rättspsykiatrisk vård men ingripandet inte står i ett adekvat förhållande till brottets svårhet. Utredaren redovisade uppdraget i promemorian Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare (Ds 2007:5).

I Ds 2007:5 uttalades att samma skäl som kan anföras för att införa ett tillräknelighetsrekvisit – nämligen att ingen ska behöva drabbas av straffrättsligt ansvar för en gärning som han eller hon inte kunnat råda över – kan anföras för att bedömningen av gärningsmannens uppsåt i dessa fall ska ske på ett noggrant sätt. Vidare konstaterades att det kan vara förenat med stora svårigheter att göra en korrekt sådan prövning när gärningsmannen varit i hög grad påverkad av en psykisk störning. Det ansågs därför ofrånkomligt att prövningen i först hand får göras utifrån de objektiva omständigheterna vid gärningen och att det därvid får antas att dessa är täckta av uppsåt, om det inte framkommer något som talar däremot. Beviskravet kan därför inte ställas alltför högt. Samtidigt måste emellertid beaktas vad som framkommit om den psykiska störningens art och grad samt vad som i övrigt framkommit om gärningsmannens motiv (s. 143 f.).

Genom lagstiftning som trädde i kraft den 1 juli 2008 ändrades 30 kap. 6 § brottsbalken från att tidigare ha inneburit ett fängelseförbud till att numera innebära en presumtion mot fängelse. Den som begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning ska således, enligt paragrafens första stycke, i första hand dömas till en annan påföljd än fängelse. Fängelse får dömas ut endast om det finns synnerliga skäl. Av andra stycket framgår emellertid att rätten inte får döma till fängelse, om den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt.

I propositionen till lagändringarna konstaterades att det var fråga om en begränsad reform av påföljdsregleringen för psykiskt störda lagöverträdare. Det förutsattes att reformarbetet skulle fortsätta och de lagändringar som genomfördes var utformade på ett sådant sätt att de inte skulle försvåra det fortsatta reformarbetet (prop. 2007/08:97, s. 17).

Av motiven till 30 kap. 6 § andra stycket brottsbalken framgår att en remissinstans hade framfört att det kunde ifrågasättas om den som omfattas av avgränsningen kan anses ha haft erforderligt uppsåt till gärningen. Regeringen såg emellertid inga skäl mot en sådan reglering. Enligt regeringens uppfattning kan det inträffa att uppsåt föreligger i dessa fall och att straffansvar därför döms ut. Psykansvarskommittén konstaterades ha motiverat sitt förslag om en tillräknelighetsreglering med att det finns gärningar begångna av de mest psykiskt störda som i och för sig kan bedömas som uppsåtliga eller straffbart oaktsamma. I sammanhanget framhölls att en uppsåts- eller oaktsamhetsbedömning självklart alltid ska göras innan domstolen prövar påföljdsfrågan. Regeringen ansåg dock att det saknades skäl att införa en särskild reglering för uppsåtsprövningen i dessa fall (a. prop., s. 27).

Genom beslut den 10 juli 2008 uppdrog regeringen åt en särskild utredare att göra en översyn av lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård och lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård samt lämna förslag till ny lagstiftning på området. I direktiven angavs vidare att utredaren ska utgå ifrån att en större reform med utgångspunkt i Psykansvarskommitténs förslag (SOU 2002:3) när det gäller psykiskt störda lagöverträdare kommer att genomföras. Beträffande kommitténs förslag om att införa ett krav på tillräknelighet uttalades att det aktualiserar frågan om åtgärder mot den som begått en straffbar gärning, men som inte får dömas på grund av sitt psykiska tillstånd (Dir. 2008:93, s. 1 och 15). Utredningen, som antog namnet Psykiatrilagsutredningen redovisade sitt uppdrag genom SOU 2012:17.

Psykiatrilagsutredningen föreslog - med utgångspunkt i Psykansvarskommitténs förslag - att tillräknelighet åter skulle vara ett krav för att en gärning ska utgöra brott. Detta innebär att en gärning inte skulle utgöra brott om den begås av någon som till följd av en allvarlig psykisk störning, en tillfällig sinnesförvirring, en svår utvecklingsstörning eller ett allvarligt demenstillstånd saknade förmåga att förstå gärningens innebörd i den situation

i vilken han eller hon befann sig. Inte heller skulle en gärning utgöra brott om gärningsmannen hade en sådan förmåga men till följd av en allvarlig psykisk störning, en tillfällig sinnesförvirring, en svår utvecklingsstörning eller ett allvarligt demenstillstånd saknade förmåga att anpassa sitt handlande efter den. För att en gärning inte skulle utgöra brott på grund av otillräknelighet krävdes att det inte var gärningsmannen själv som i anslutning till gärningen hade vållat sin bristande förmåga genom rus eller på något annat sätt.

Enligt förslaget skulle bestämmelsen i 30 kap. 6 § brottsbalken, som innehåller en presumtion för en annan påföljd än fängelse och i vissa fall ett förbud mot fängelse för allvarligt psykiskt störda lagöverträdare, upphävas. Frågan om gärningsmannens tillräknelighet skulle prövas innan hans eller hennes uppsåt bedömdes. Åklagaren skulle ha till uppgift att styrka att gärningsmannen var tillräknelig och, i förekommande fall, att en gärning utgjorde brott i de fall gärningsmannen i anslutning till gärningen hade varit otillräknelig men detta hade berott på orsaker som han eller hon själv varit ansvarig för, s.k. självförvållade tillstånd. Bedömningen av frågan, om gärningsmannen var tillräknelig, skulle i huvudsak ske mot bakgrund av ett utlåtande över en rättspsykiatrisk undersökning. Man kan säga att det skulle råda en presumtion för att gärningsmannen var tillräknelig när han eller hon utförde gärningen.

Psykiatrilagsutredningen uttalade därvid bl.a. följande (SOU 2012:17, volym 2 s. 539 f)

Enligt vår mening talar skuldprincipen starkt för att ett krav på tillräknelighet bör återinföras i svensk rätt. Vid en tillämpning av skuldprincipen ska en gärning inte utgöra brott om den har begåtts t.ex. under påverkan av en förvrängd verklighetsuppfattning som har lett till att gärningsmannen har saknat förmåga att förstå gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. De egentliga grunderna för regleringen av det s.k. fängelseförbudet för de mest psykiskt störda lagöverträdarna i 30 kap. 6 § BrB förefaller också vara att den som är allvarligt psykiskt störd inte bör hållas fullt ansvarig för vad han eller hon har gjort när handlandet har haft samband med hans eller hennes tillstånd. Problemet är att de omständigheter som ligger till grund för särbehandlingen på påföljdsnivån för psykiskt störda lagöverträdare enligt BrB egentligen hör hemma vid prövningen av skuldfrågan och att hänsyn enligt den nuvarande regleringen inte tas till de fall där man helt bör fria från ansvar, i stället för att döma till en mindre ingripande påföljd. Som vi ser det är det angeläget att detta sker.

Som har framgått ändrades bestämmelsen om det s.k. fängelseförbudet i 30 kap. 6 § BrB år 2008 till att vara en presumtion för att en annan påföljd än fängelse ska väljas för den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Det absoluta förbudet mot att döma till fängelse finns dock kvar om den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa

sitt handlande efter en sådan insikt. Bestämmelsen innebär emellertid även efter denna lagändring att de psykiskt störda lagöverträdarna särbehandlas i påföljdshänseende, i stället för vid bedömningen av skuldfrågan. Detta framstår som en klar brist.

De lagöverträdare för vilka det i dag råder ett absolut fängelseförbud är de vars gärningar inte skulle utgöra brott med tillämpning av en tillräknelighetsreglering. Övriga som omfattas av särregleringen i 30 kap. 6 § BrB skulle vid en tillämpning av tillräknelighetsregleringen inte befrias från straffrättsligt ansvar enligt skuldprincipen utan alltså kunna dömas för brott. Detta framstår, som vi ser det, som en betydande förbättring.

Vi tycker också att det är ett viktigt skäl för en tillräknelighetsreglering att uppsåtsrekvisitet i vissa fall riskerar att tillämpas alltför extensivt vid gärningar som har begåtts av psykiskt störda lagöverträdare. En sådan tillämpning innebär, som vi har redogjort för i det föregående, att rekvisitet är lättare uppfyllt om gärningsmannen har en allvarlig psykisk störning och bedöms vara i behov av vård än om han eller hon t.ex. har varit tillfälligt sinnesförvirrad och inte har något vårdbehov som domstolen kan tillgodose genom domen.

Även risken för att gärningsmannen till följd av sitt tillstånd återfaller i allvarlig brottslighet kan, som vi har framhållit, tänkas indirekt påverka bedömningen i uppsåtsfrågan eftersom det endast är vid fällande dom som han eller hon kan överlämnas till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning. Det är en stor vinst att man genom ett krav på tillräknelighet kan undvika dessa intressekonflikter knutna till den tilltalades vårdbehov och till frågan om skydd mot fortsatta allvarliga våldshandlingar från den tilltalades sida.

Som framgår enligt ovan har frågan om ett återinförande av krav på tillräknelighet för straffrättsligt ansvar varit föremål för utredningar och diskussioner under flera års tid utan att detta lett till någon lagstiftning. Frågan är enligt min uppfattning synnerligen komplex. Ett återinförande av krav på tillräknelighet måste med nödvändighet även medföra att det samtidigt införs lagstiftning som möjliggör att samhället kan skyddas mot psykiskt störda lagöverträdare, särskilt när det föreligger en hög risk för återfall i brottslighet av allvarligt slag. En sådan möjlighet finns t.ex. i norsk lagstiftning genom deras särskilda bestämmelser om förvaring. Ett förslag till en lag om särskilda skyddsåtgärder lades också fram i SOU 2012:17 (se s. 102 f., s. 599 ff. och s. 984 ff.). Vidare finns det också frågor om bl.a. skadeståndsskyldighet som måste beaktas.¹

---

¹ När det gällde frågor om bl.a. skadeståndsskyldighet för den som begått en otillåten gärning men bedömts otillräknelig valde utredningen att inte lägga fram något eget förslag (a. SOU s. 708 f.). Åklagarmyndigheten uppgav i sitt remissvar att det var angeläget att denna och därmed sammanhängande frågor utreddes och bereddes innan den föreslagna lagstiftningen i övrigt genomfördes (ÅM-A 2012/0816).

Det bör framhållas att det nuvarande kravet på uppsåt fyller en viktig funktion för att begränsa psykiskt störda lagöverträdarens straffrättsliga ansvar. Som ett exempel kan här nämnas ett mål där en kvinna som dödat sitt barn under inverkan av en mycket allvarlig psykos frikänts då hon inte ansetts ha begått gärningen vare sig uppsåtligt eller av oaktsamhet (Halmstads tingsrätt dom den 16 november 2012 i mål B 1910-12).

Det system vi för närvarande har i svensk rätt, där det görs en vanlig uppsåtsprövning även vid gärningar som begåtts under påverkan av psykisk störning, är således en mycket väletablerad ordning som bl.a. följer av fast praxis. Till följd av frågans komplexitet måste ett frångående av denna ordning i första hand vara en fråga för lagstiftaren.

Det ska här också framhållas att den tilltalade i detta fall enligt den rättspsykiatriska undersökningen inte bedömts ha saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt. Han torde således inte ha kunnat gå fri från ansvar till följd av otillräknelighet även om Psykiatrilagsutredningens lagförslag genomförts (se SOU 2012:17 s. 539 f. och 30 kap. 6 § andra stycket brottsbalken).

Jag avstyrker prövningstillstånd.

Straffrättsvillfarelse

En grundläggande princip i svensk rätt är att missuppfattningar och okunnighet rörande straffbestämmelser inte fritar från ansvar. Enligt 24 kap. 9 § brottsbalken ska en gärning som någon begår i villfarelse rörande dess tillåtlighet (straffrättsvillfarelse) dock inte medföra ansvar för honom om villfarelsen på grund av att fel förekommit vid kungörandet av den straffrättsliga bestämmelsen eller av annan orsak varit uppenbart ursäktlig.

Bestämmelsen i 24 kap. 9 § brottsbalken omfattar endast straffrättsvillfarelse och har således inget att göra med den subjektiva täckningen. Det betyder att frågan om straffrättsvillfarelse bör behandlas först efter att man gjort klart för sig att kravet på uppsåt eller oaktsamhet är uppfyllt i det för bedömning aktuella fallet. Är nämligen inte detta krav uppfyllt, ska ansvar inte utdömas, vilket medför att frågan om straffrättsvillfarelse saknar intresse. (Bäcklund m.fl., Brottsbalken – en kommentar [17 april 2019, Zeteo] kommentaren till 24 kap. 9 §).

I NJA 2012 s. 564 uppkom frågan om en allvarligt psykiskt störd och utvecklingsstörd sjuuttonårig pojke som åtalats för våldtäkt mot barn skulle frikännas från ansvar med stöd av 24 kap. 9 § brottsbalken på den grunden att han vid tidpunkten för gärningarna inte kände till att det var olagligt att ha samlag med ett barn under 15 år. Högsta domstolens majoritet fann att han inte kunde frikännas från ansvar på den grunden. Två justitieråd var skiljaktiga och ansåg att pojken, till följd av sin allvarliga psykiska störning och

utvecklingsstörning, inte kunde lastas för att han saknat kunskap om gällande rätt.

Jag har svårt att se på vilket sätt den lagstiftningen kan vara relevant i detta fall, då någon straffrättsvillfarelse inte ens har påståtts och knappast heller föreligger. Att på grundval av den lagstiftningen bedöma att gärningen till följd av en psykisk störning är ”uppenbart ursäktlig” kan jag heller inte se att det finns stöd för, då det skulle innebära att domstolen utan lagstöd konstruerar ett krav på tillräknelighet för straffrättsligt ansvar. Jag hänvisar också här till vad jag anfört under rubriken Otillräknelighet som ansvarsfrihetsgrund.

Jag avstyrker prövningstillstånd.

Bevisning

Jag ber att få återkomma med bevisuppgift och med mina synpunkter på målets fortsatta handläggning för det fall prövningstillstånd meddelas.

Petra Lundh

My Hedström

Kopia till

Utvecklingscentrum Stockholm
Utvecklingscentrum Göteborg
Åklagarkammaren i Linköping (AM-19075-19)
Kammaråklagaren Erik Gunneland Dahlbäck